बसाइँ उपन्यासको सङ्कथन विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत सञ्चालित स्नातकोत्तर तह,
चौथो सत्रको शोधपत्र लेखन (५७७) को
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
दामोदर सापकोटा
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०७७

शोधनिर्देशकको सिफरिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर स्नातकोत्तर (एम. ए) तह चौथो सत्रका विद्यार्थी दामोदर सापकोटाले बसाइँ उपन्यासको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७७/०४/२५

....

उपप्रा. दीपकप्रसाद ढकाल

शोधनिर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग,
कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको शैक्षिक सत्र २०७३/७४ का छात्र दामोदर सापकोटाले स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको बसाइँ उपन्यासको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा. डा. कृष्णप्रसाद घिमिरे (विभागीय प्रमुख)	....
२.	उपप्रा. दीपकप्रसाद ढकाल (शोधनिर्देशक)	....
३.	सहप्रा. डा. नेत्रमणि सुवेदी (बाह्य परीक्षक)	....

मिति : २०७७/०४/२९

कृतज्ञता ज्ञापन

बसाइँ उपन्यासको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर (एम. ए.) तह, चौथो सत्रको शोधपत्र लेखन (५७७) को प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्रा. दीपकप्रसाद ढकालको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा मलाई सल्लाह, सुझाव र मार्गदर्शन प्रदान गर्नु भएकामा आदरणीय गुरुप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागका प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरेप्रति म आभारी छु । यो शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा आवश्यक सरसल्लाह दिएर तथा सामग्री देखाइदिएर समय समयमा सल्लाह प्रदान गर्ने आदरणीय गुरु प्रा.डा. महादेव अवस्थी, प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, सहप्रा.डा. भरतकुमार भट्टराई, सहप्रा.डा. गोविन्दप्रसाद शर्मा, सहप्रा.डा. नारायणप्रसाद गड्तौला, सहप्रा. विनोदप्रसाद सुवेदी, सहप्रा.डा. दुर्गाबहादुर घर्तीलगायत विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय तथा नेपाली विभागीय पुस्तकालयप्रति म आभारी छु ।

मेरो जीवनका हरेक क्षेत्रमा सफलताको कामना गर्दै उच्च शिक्षा अध्ययनमा लाग्न सधैँ प्रेरित गरिरहने मेरा बुबाआमा प्रेमप्रसाद र तोताद्री सापकोटा, मेरी जीवनसङ्गिनी भूना भुसाल र छोरा दियान सापकोटा तथा आफन्तजनप्रति म सदा आभारी छु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्र लेखनका क्रममा केही अङ्ग्रेजी सामग्रीको नेपालीमा अनुवाद गरी सहयोग गर्ने अङ्ग्रेजी भाषा प्रशिक्षक भतिज ओमप्रकाश सुवेदीप्रति कृतज्ञ छु । त्यस्तै यो शोधपत्र टङ्कनका क्रममा कम्प्युटरसम्बद्ध ज्ञान दिई सहयोग गर्ने सरोज सार्की तथा अध्ययनका क्रममा हौसला प्रदान गर्दै विभिन्न अप्ठ्यारो स्थितिमा सहयोग गरी महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने माधवीकुमारी भट्ट, दीपकबहादुर चन्द ठकुरी, जङ्गबहादुर हाङ्स्रोङ, घनश्याम पाण्डेयलगायत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर एम.ए. चौथो सत्रका सम्पूर्ण साथीहरूप्रति म आभारी छु ।

....

दामोदर सापकोटा

स्नातकोत्तर तह(२०७३/७४)

चौथो सत्र

त्रिवि दर्ता नं. ६-२-१९-३२१-२०१०

प्रवेशपत्र नं. २८०९४३

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, २०७७

विषयसूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञताज्ञापन

विषयसूची

तलिकासूची

आरेखसूची

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय १-१०

१.१ विषयपरिचय १

१.२ समस्याकथन २

१.३ अध्ययनको उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ अध्ययनको औचित्य ४

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन ४

१.७ शोधविधि ४

१.७.१ सामग्री सङ्कलनविधि ४

१.७.२ सैद्धान्तिक पर्याधार र विश्लेषण विधि ५

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा ९

दोस्रो परिच्छेद : बसाइँ उपन्यासमा संसक्ति व्यवस्था ११-८०

२.१ विषयपरिचय ११

२.२ बसाइँ उपन्यासमा संसक्ति विश्लेषणको सैद्धान्तिक प्रारूप ११

२.२.१ व्याकरणिक संसक्ति १४

२.२.१.क सन्दर्भन १५

अ. पुरूषवाचक सन्दर्भन १६

आ. दर्शकवाचक सन्दर्भ १७

इ. तुलनात्मक सन्दर्भन १८

क. बहिः सन्दर्भसूचक १९
ख. अन्तः सन्दर्भसूचक २०
२.२.१.(ख) प्रतिस्थापन २१
२.२.१.(ग) लोप २३
२.२.१.(घ) संयोजन २५
अ. अधियोजी संयोजन २६
आ. विपरीतार्थक संयोजन २६
इ. कारणबोधक संयोजन २७
ई. कालिक संयोजन २७
२.२.२ कोशीय संसक्ति २८
२.२.२.(क) पुनरावृत्ति ३०
२.२.२.(ख) पर्यायता ३०
२.२.२.(ग) विपरीतता ३२
२.२.२.(घ) समावेशी-समावेश्य ३१
२.२.२.(ङ) अङ्गी-अङ्ग ३२
२.२.२.(च) साहचर्य ३२
२.३ बसाइँ उपन्यासमा संसक्ति ३३
२.३.१ विषयपरिचय ३३
२.३.२ बसाइँ उपन्यासमा व्याकरणिक संसक्ति ३४
२.३.२.(क) बसाइँ उपन्यासमा सन्दर्भन संसक्ति ३४
२.३.२.(ख) प्रतिस्थापन ३९
२.३.२.(ग) लोप ४५
२.३.२.(घ) संयोजन ५२
अ. अधियोजी संयोजन ५२
आ. विपरीतार्थक संयोजन ५६
इ. कारणबोधक संयोजन ५८

ई. कालिक संयोजन ६०
२.३.३.कोशीय संसक्ति ६२
२.३.३.(क) पुनरावृत्ति ६३
२.३.३.(ख) पर्यायता ६६
२.३.३.(ग) विपरीतता ७०
२.३.३.(घ) समावेशी-समावेश्य ७२
२.३.३.(ङ) अङ्गी-अङ्ग ७५
२.३.३.(च) साहचर्य ७६
२.४ निष्कर्ष ७९
तेस्रो परिच्छेद : बसाइँ उपन्यासमा संयुक्ति व्यवस्था **८१-११९**
३.१ विषयपरिचय ८१
३.२ संयुक्तिको सैद्धान्तिक परिचय ८१
३.३ पाठको संयुक्तिगत अर्थ विश्लेषण पद्धति ८४
३.३.१ अवधारणात्मक प्रतिबिम्वन ८४
३.३.१.(क) आलङ्कारिक व्यवस्थापन ८५
३.३.१.(ख) विषयगत व्यवस्थापन ८६
३.३.१.(ग) सन्दर्भन व्यवस्थापन ८६
३.३.१.(घ) सङ्केन्द्रण व्यवस्थापन ८६
३.४ सन्दर्भ व्यवस्थापन ८७
३.४.१ पुरानो र नयाँ सूचनाका अवधारणागत आधार ८७
३.४.१(क) पुरानो सूचना साझा सूचनाका रूपमा ८८
३.४.१(ख) स्मृतिगत सक्रियताका रूपमा ‘पुरानो सूचना’ ८८
३.४.२ एकीकृत संज्ञानात्मक सन्दर्भव्यवस्थापन ८९
३.५ बसाइँ उपन्यासमा संयुक्ति व्यवस्था ९२
३.५.१ बसाइँ उपन्यासमा पुरानो सूचना र नयाँ सूचना ९२
३.५.२ एकीकृत संज्ञानात्मक सन्दर्भ व्यवस्थापन १०२

३.५.२.(क) सन्दर्भ व्यवस्थापनका पद्धति १०२
३.५.२(क).अ सन्दर्भ सहभागीको सङ्कथन दायरामा प्रवेश १०३
३.५.२(क).आ सन्दर्भ स्थिरताको प्रक्रिया १०८
३.५.२(क)इ. सन्दर्भलोप र पुनः परिचयात्मक प्रक्रिया ११४
३.६ निष्कर्ष ११८
चौथो परिच्छेद : बसाइँ उपन्यासको सङ्कथनात्मक विधानिर्धारण १२०-१४६
४.१ विषयपरिचय १२०
४.२ पाठको विधानिर्धारण पद्धति १२१
४.३ विधानिर्धारणका निम्ति छनौट नमुना पाठ १२६
४.४ विधानिर्धारण पद्धति १३२
४.४.१ उद्भावनात्मक प्रकार्यका आधारमा बसाइँ उपन्यासको विधानिर्धारण १३२
४.४.२ अन्तर्वैयक्तिक प्रकार्य प्रकार्यका आधारमा बसाइँ उपन्यासको विधानिर्धारण १३६
४.४.३ पाठपरक प्रकार्यका आधारमा बसाइँ उपन्यासको विधानिर्धारण १४१
४.५ निष्कर्ष १४५
पाँचौँ परिच्छेद : शोधको निष्कर्ष १४७-१५१
५.१ परिच्छेदगत निष्कर्ष १४७
५.२ समग्र निष्कर्ष १४८
सम्भावित शीर्षकहरू १५१
परिशिष्ट १५२-१५६
सन्दर्भसामग्रीसूची १५७-१५८

तालिका सूची

क्र. नं.	तालिकाशीर्षक	पृष्ठ
१	संसक्तिगत युक्ति	१३
२	सन्दर्भन, प्रतिस्थापन र लोप	२४
३	नमुना पाठमा प्रयुक्त प्रतिस्थापकहरू	४१
४	पुनरावृत्ति	६६
५	पर्यायता	६९
६	विपरीतता	७१
७	समावेशी-समावेश्य	७४
८	अङ्गी-अङ्ग	७६
९	साहचर्य	७८
१०	अधिप्रकार्य र प्रयोजनपरकताको सम्बन्ध	१२३
११	सन्दर्भ र भाषाको सम्बन्ध	१२५

आरेखसूची

क्र. नं.	आरेखशीर्षक	पृष्ठ
१	संसक्तिका प्रकार	१४
२	व्याकरणिक संसक्ति	१५
३	सन्दर्भनका प्रकार	१६
४	पुरूषवाचक सन्दर्भन	१६
५	दर्शकवाचक निदर्शन	१७
६	तुलनात्मक सन्दर्भन	१८
७	सहभागी र परिस्थितिगत तत्त्वका आधारमा सन्दर्भनका प्रकार	१९
८	संयोजकका प्रकार	२६
९	कोशीय संसक्तिका प्रकार	३०
१०	समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्गको भिन्नता	३२
११	सन्दर्भ र भाषाको सम्बन्ध	१२२
१२	व्यवस्थापरक प्रकार्यपरक प्रारूपमा भाषा र सन्दर्भ	१२४
१३	रजिस्टर(प्रयोजनपरकता) र भाषाका सम्बन्धमा विधा	१२६